

НАУКОВА Й ПОЛЬОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕТНОГРАФА ЛЮДМИЛИ ШЕВЧЕНКО

Чим далі ми віддаляємося від славнозвісних 20-х років ХХ ст., позначених особливими досягненнями українських вчених на теренах пошукової та дослідницької роботи по всіх напрямках історичних знань, зокрема й історії традиційної культури, тим відчутніше стає поразка, яку зазнала українська наука. Внаслідок фатального переривання всередині академічної наукової спільноти процесу наукового виробництва не відбулося закономірного, поступового, багатоступінчатого накопичення та селекції знань, із наступним об'єктивним оцінюванням доробку попередників.

Біографістика представників плеяди української еліти першої половини ХХ ст. відкриває шлях до відтворення “інтелектуального ландшафту” того чи іншого наукового напрямку в конкретному часовому вимірі й, відповідно, розуміння змін, які відбулися (або не відбулися) в наукових пріоритетах. Такий процес пізнання інтелектуального, культурного та духовного простору академічного життя представників науки є необхідною передумовою оформлення *нового*, що можливе лише на основі пізнання старого як кроку до його подальшого розвитку, а відтак – поступу вперед. Окрім того, це можливість також побачити інтелектуальні характеристики сучасної української академічної спільноти.

Ці думки виникли під час дослідження біографії Людмили Прокопівни Шевченко (1895–1969), майже призабутої науковою етнографічною спільнотою представниці етнологічної школи, яка лише розгортала свої студії на початку 20-х рр. ХХ ст. Так сталося, що її життєвий шлях значною мірою визначили два протилежних вектори. Перший – її приналежність до родини Тараса Григоровича Шевченка, адже вона народилася (9 листопада 1895 р.) в с. Кирилівці (тепер – Шевченкове) у родині племінника поета Прокопа Микитовича. Відблиск геніального діда буде оберігати її долю. Щодо другого – це дружба з Михайлом Сергійовичем Грушевським і, головне, – його донькою Катериною. Цей другий вектор не міг не стати для Л. Шевченко пожиттєвою карою та джерелом страху, адже був нагадуванням про долю друзів і колег.

Відомості до її біографії почерпнуті з особової справи, що зберігається в архіві Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ). Всього за роки роботи в Інституті (з травня 1947 по квітень 1963 р.) особистих документів Людмили Прокопівни назбиралася ціла тека на 76 аркушів – відлуння тих часів, коли “канцелярія” була справою особливо тонкою. А отже тільки автобіографій за весь період роботи в цій науковій установі нею було написано 4 варіанти. Кожен з них доповнює один одного. Частина нау-

кового архіву Л. Шевченко – переважно матеріали польових дослідів, були передані нею до рукописних фондів (тепер – Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів) ІМФЕ, а друга частина (107 од. зб., включаючи м'які фонди – зразки української вишивки) 1972 р. потрапила на зберігання до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) – син Мирослав Васильович Шевченко передав ці матеріали на зберігання після смерті матері.

Батько Людмили – Прокіп Микитович – працював млинарем, а згодом садівником у колекційному саду Л.П. Симиренка в с. Млієве. Він добре опанував передові методи садівництва і згодом посадив у себе вдома гарний сад: на старих деревах прищеплював більше десятка різних сортів фруктових дерев, а щепи брав у розсаднику Л. Симиренка. В своїй автобіографії Людмила Прокопівна змальовує початок свого життєвого шляху як типовий для дітей з родин селян-бідняків: з восьми років вона бавила чужих дітей або виходила в поле на буряки, заробляючи по 10 коп. на день. За її свідченнями, на благополуччі родини (а вона складалася з 12 дітей – 6 хлопців і 6 дівчат) позначилися дві пожежі, важким ударом стала загибель брата Гната: “цей випадок убив наших батьків”, – писала вона. Етнограф згадувала, що почала відвідувати сільську школу, але 1906 р., після другої пожежі, семеро дітей пішли по наймах. Сама десятирічна Людмила потрапила до поміщиці в с. Криничне Харківської губернії, де три роки прослужила покоївкою.

Щодо переламних подій у своєму житті, то в автобіографії 1954 р. вона написала, що по смерті батька, старший брат подав позов на пані з вимогою виплатити сестрі платню за весь трирічний період служби. Аби уникнути судового позову й будучи свідомою того, що Людмила є вихідцем з родини поета, а термін його авторського права ще не вичерпаний, поміщиця порадила брату звернутися до Наукового Товариства імені Шевченка з проханням улаштувати дівчину на навчання за рахунок авторських гонорарів її діда¹. Але при написанні своїх “казенних” автобіографій у 40-50-х роках Людмила Шевченко, безумовно, не могла бути щирою до кінця. Вона не згадала про ще одну “подроблицю” свого життя – особистий лист до Михайла Грушевського, який був написаний нею у квітні 1910 р. “Мені минуло недавно 14 літ, – писала вона відомому історику у Львів. – Я скінчила двухкласову школу в с. Кирилівці, де я і родилась в тій самій оселі (на тім садибним місці), де жив Тарас Григорович, і де живуть тепер моя мати, брат і сестри, і де умер торік мій батько. Дочасно живу я в Харківській губернії у доктора Л.К. Маршанда”. Дівчинка не приховувала, з якою метою надсилає листа до “метра” – вона мріє вчитися в музично-драматичній школі, бо має гарний голос, але позбавлена можливості здобути освіту і уклінно просить “вишукати мені засобів до моєї учби ...”².

Так 1910 р. Людмила опинилася в м. Перемишлі, де була зарахована до жіночої середньої школи-лицею. Про те, що саме М. Грушевський відгукнувся на прохання дівчини, безумовно взяв участь в улаштуванні долі родички великого поета, свідчить коротенька листівка до М. Грушевського за підписом Л. Шевченко, датована листопадом 1910 р. зі словами: “моя наука добра”³. Це листування, що почалося між вже тоді добре відомим 44-річним українським істори-

ком та 15-річною дівчиною з родини відомого українського поета тривало і надалі, принаймні протягом наступних трьох років її навчання. Кожен її лист, без виключення, завершувався словами: “Остаюсь вдячна”, “Остаюсь з глибоким поважанням”, “Остаюсь дуже вдячна” тощо. Те, що в особі М. Грушевського вона знайшла наставника, з яким можна було порадитися і довіритися, свідчить наступний лист Л. Шевченко (4 лютого 1913): “Дорогий батьку! ... діставши від Вас картку та перечитавши тих пару щедрих слів, вони мені видались такими теплими і щирими, що я не могла утриматись від сліз. Мені здалось, що це покійний Батько писав власною рукою”⁴. Вона справно звітувалася йому про свої успіхи, заняття “грекою” і “латиною”, призначення “бібліотеркою” в драматичному гуртку – і просила вислати “сценічні” книжки, радилася, чи не великі в неї видатки, зізнавалася, що пише вірші, і неодмінно висловлювала свою “безвимовну вдячність” – за надіслані гроші, жакет, черевики, хустку “від Катрусі” тощо. В листах до “великого українця” вона дорослішала: від риторичного запитання: “... чого мені потрібно і до чого я стремлюся?”, через відчуття, що “якась невидима сила тягне, щоби працювати для рідної школи або для народу” – до усвідомленого переконання: “... відколи я стала ногою на галицькій землі, межі дорогими українцями, і пізнавши добре свою спільну матір Україну, відразу розвинувся у мене дух українства і народності. Я полюбила над життя поезію і літературу ...”⁵. Додамо, що за свідченням самої Людмили Прокопівни, всі роки навчання в ліцеї за нею закріпилася “дражнівка” “грушев’янка”⁶.

Характеризуючи “галичанський” період життя Л. Шевченко, варто згадати ще один важливий факт – її зустрічі з відомим фольклористом і етнографом В. Гнатюком. Це сталося 1910 р. у Львові, коли, за проханням його дружини, Людмила майже кожного дня приходила до їхнього помешкання провідати прикутого до ліжка вченого. Через хворобу горла і легенів йому важко було розмовляти, але розповіді 15-річної відвідувачки – родички великого поета, викликали в нього надзвичайний інтерес. Згодом Л. Шевченко зізналася, що тоді вона не могла осягнути значення слова “етнограф”, а спитати соромилася. “Я, не розуміючи, чому такого пана [підкреслено Людмила Шевченко. – О.Б.] цікавлять, на мою думку, такі дрібниці, як наприклад, гра в писанки, як вони розмальовані, мені здавалося, що мужицькі іграшки панам не цікаві, так як у нашому селі пани сміялися з наших мужицьких забав”. Саме це спілкування – хворого “метра” і дівчинки, яка тільки-но ставала на шлях здобування знань, стало вирішальним у долі останньої. Вона добре запам’ятала його заповіт: “Кожен рядок, ..., кожна думка, піде з уст народу, створить місток до порівняння нашої народної культури з народними культурами інших народів. А тому ... кожен збирач етнографічного матеріалу бажаний”⁷. Додамо, що під час першого перебування у Львові, вона влаштувалася на тимчасове мешкання у фольклориста Йосипа Роздольського, а його дочка одного дня підвела дівчину до будинку І. Франка – вона зазирнула у вікно бібліотеки і, як невдовзі згадувала, “вмилася сльозами”.

Після закінчення ліцею в м. Перемишлі (1917 р.), Людмила Шевченко вступила до учительської польської семінарії, щоби здобути право на вчителювання. У травні 1918 р. вона спочатку повернулася в батьківське село, згодом переїхала до Лисянки, Журжинців, що на Черкащині. Довелося їй учителювати в початковій, а згодом – у семилітній і середній школах, і доглядати поранених, і викладати в технікумі.

Але наставали нові часи. Після смерті матері (1918 р.) 23-річній Людмилі, безумовно, хотілося перемін у своєму житті. У вересні 1922 р. вона вирушила до Києва, де вступила на етнографічний факультет Археологічного інституту, і все ще продовжувала вчителювати (школи №№ 2 та 61). Повний курс навчання був успішно пройдений, визначилося коло зацікавлень – темою дослідження було обрано народне килимарство. Але захистити вже підготовлений диплом їй не вдалось – Інститут було розформовано. Згодом їй довелося шукати свідків, які б підтвердили здобуття нею освіти в Археологічному інституті.

В академічному житті 20-ті рр. ХХ ст. позначилися розгортанням інтенсивних досліджень у сфері традиційної культури. Значною мірою цьому сприяло заснування низки установ, зокрема Етнографічної комісії ВУАН (1921), Культурно-історичної комісії (1924), Кабінету нацменів (1925), низки регіональних наукових центрів. 1925 р. було створено та надзвичайно плідно діяв Кабінет примітивної культури та її пережитків у побуті і фольклорі України Кафедри історії України ВУАН, який очолювала Катерина Грушевська. На той час уже побачила світ її теоретична збірка “З примітивної культури. Розвідки та доповіді” (К., 1924). Вона ж стала редактором часопису “Первісне громадянство та його пережитки на Україні” (1926–1930), який не тільки долучився до дослідження найдавніших пережитків в побуті й творчості українського народу, але й вводив у науковий обіг здобутки зарубіжних етнологів, соціологів, істориків. Це був справжній прорив української етнології до європейського рівня досліджень.

Тенденція до розширення джерельної бази етнологічних студій за рахунок активних польових дослідів була провідною прикметою того часу. Так само, як звернення уваги українських етнологів до регіону Полісся, насамперед – Київського, Чернігівського й далі на захід – Житомирського, Рівненського та Волинського. До цієї роботи пощастило долучитись і Людмилі Шевченко. Серед особистих записів етнографа, зроблених уже в 1960-х рр., є згадка про те, що програма дослідження Полісся була складена Катериною Грушевською (щоправда, призвище останньої ретельно закреслено)⁸.

Становлення Людмили Шевченко як етнографа-польовика припало на роки, коли “школа” покоління науковців 20-х років (К. Грушевська, Д. Щербаківський, В. Кравченко, Н. Заграда, Л. Шульгіна, А. Онишук, Ю. Павлович та інші) давалася взнаки. Це був час активної розробки різного роду програм-запитальників, інструкцій, відозв та анкет як необхідного інструментарію збирання емпіричних даних з традиційної культури, створення фактологічної бази наукових досліджень. Тільки в особовому архіві Василя Кравченка, на той час керівника етнографічного

відділу Волинського науково-дослідного музею (нині – Житомирський краєзнавчий музей) нами виявлено близько 79 авторських програм-запитальників, ще 28 не містять його автографів, але беззастережно можуть бути ідентифіковані як приналежні вченому⁹. В сукупності, вони фактично охоплювали усі предметні галузі етнології.

Про те, що Л. Шевченко перебувала в одному науковому “вирії” з колегами, свідчить розроблена нею стисла анкета “Запитання про звичаї, зв’язані з виїздом у дорогу”¹⁰. Можна припустити, що відлунням колосальної роботи з продукування нових ідей її академічним оточенням за доби українського відродження стала підготовлена дослідницею у 1954–1956 рр. інструкція “Як збирати етнографічний матеріал”¹¹, а також “Посібник по збиранню етнографічних матеріалів”¹². Виглядає, що рукопис “Посібника” був повністю підготовлений до друку – в особовому архіві зберігається кілька його примірників, але він так і залишився “одиноцею зберігання”. Через майже 30 років Л. Шевченко писала: “Дослідник-етнограф, музейний працівник стає перед живою людиною, як любий дослідник природи, маючи перед собою складний об’єкт, комплекс суспільних явищ, об’єкт складної психіки, свідомості, логіки і мислення”¹³. Згадані розробки і сьогодні не втратили своєї теоретичної та практичної цінності, адже в них аналізувалися проблеми методики польової роботи (“... не нав’язувати своїх міркувань, не давати своєї термінології, яка швидко підхоплюється і часто входить в ужиток як місцева”), питань етики збирача (“не всі співбесідники охоче дають дані про себе. Тому не завжди є зручним питати зразу прізвище”, “зовнішній вигляд експедиції повинен бути скромним і культурним”), особливостей його спілкування з респондентом (“автор запису повинен бачити готовність чи стриманість інформатора, залежно від цього і фіксувати його біографічні відомості”). Автор посібника була безумовно свідомо: “Наші записи зберігатимуться для поколінь, і вони (записи) не повинні спотворювати народного життя і побуту. Добросовісність, правдивість і точність – одне з основних правил записувачів”¹⁴.

Тоді, впродовж 1925–1930 рр., Людмила Прокопівна поринула в Полісся. Її польовий маршрут проліг через, зокрема, села Київського (Жукин, Корогод), Житомирського (Бігунь, Високе, Виступовичі, Городець, Журба, Перга, Середня Рудня, Словечне, Тхорин, Христинівка), Рівненського (Вежиця), а також Білоруського Полісся (Біла Сорока, Бурки, Вишеньки, Демидів, Мухоїди). Значна частина польових дослідів проводилася методом стаціонарного дослідження, з глибоким, майже цілодобовим “занурюванням” у життя своїх інформантів, уважним і професійним спогляданням і одночасною фіксацією найдрібніших деталей їхнього життя. Польові матеріали були зібрані нею в 26 (в іншому варіанті – 27) щоденниках, а також систематизовані за окремими галузями побуту й фольклору. Спостереження над народним побутом, матеріали інтерв’ювання селян – вже тоді вони могли скласти основу ґрунтовних етнологічних розвідок з різних питань традиційної культури українців. У цих зошитах і, особливо, щоденниках (а в 50-х рр., коли Л. Шевченко працювала над методикою збирання польових етнографічних матері-

алів, вона чітко виклала свій принцип – окремо вести записи інтерв'ювань і, одночасно, мати власний щоденник, де фіксувати всі свої враження від побаченого і почутого, не виключаючи, при потребі, дублювання записів зібраного польового матеріалу) – можна відчутти справжній смак етнографії. Завдяки її намаганням передати яскраву регіональну діалектну специфічність, польові записи виходять за межі джерела лише етнографічної інформації. Спеціально виробленої системи фіксації мови інформаторів й транскрибування текстів у науковця, очевидно, не було. Але вона наполягала: “Записувати з уст народу потрібно тільки його мовою, діалектом, з його найдрібнішими відмінами і нюансами. Тільки мовна специфіка може визначити етнічну специфіку народу”¹⁵. Тому кожен зможе оцінити прагнення дослідниці точно відтворити мовленнєві образи говірок населення сіл, де довелося попрацювати етнографу Л. Шевченко. Зауважимо, це було зроблено нею без жодних технічних засобів. З огляду на те, що записи датуються початком ХХ ст., коли говірки ще не зазнали глибинних структурних трансформацій, ці тексти можуть виявитися цінними й для етнолінгвістів та діалектологів.

Серед експедиційних матеріалів привертає увагу блок інтерв'ювання нею селянок із метою фіксації відомостей про родильну обрядовість¹⁶. Окремі аркуші паперу доносять до нас унікальну, на сьогодні фактично втрачену інформацію про пологи в жінки-селянки за участю баби-повитухи. Очевидно, етнограф була свідомо ключової ролі жіночої “рятівниці”, і хоча занотовані нею відомості є різноплановими, в них простежується тематична домінанта – особливо шанована, подеколи майже культова особа повитухи. Серед її архівних записів містяться свідчення про прихід “баби” до породіллі, основні родопомічні дії, перше купання дитини, сповивання, обряд “зливков”, хрестини та похрестини тощо. Опрацювати й опублікувати ці матеріали дослідниці не вдалось. Окремо зазначимо, що серед архівних нотаток Л. Шевченко містяться підготовчі матеріали до наукової теми під назвою “Коло і людина”, які умовно датуються архівістами 1960-ми рр., але, не виключаємо, стосуються більш ранніх часів. Тут ми знайдемо численні свідчення того, що тема міфологічного образу жінки була їй близькою. За словами дослідниці, “жінки являлися хоронительками давніх форм виробничих звичаїв, які сягали культу предків” [99: 49].

Озираючись на науковий доробок Людмили Прокопівни зі сьогodenня, нам видається, що 1920-ті рр. були періодом її найвищого творчого злету. За цей час нею було оприлюднено близько 20 праць. У першу чергу йдеться про серію публікацій у часописі “Первісне громадянство та його пережитки на Україні”, головним редактором якого була К. Грушевська, зокрема, розвідки “Звичаї, зв’язані з закладами будівлі” (до неї була долучена детальна анкета-запитальник), “Спогади про академіка В. Гнатюка”, рецензія на студію проф. Р. Моніє, присвячену ритуалу закладення хати у північно-американських племен, рецензія на студію К. Червяка “Шляхта околиць на Коростенщині”¹⁷. Саме тоді ентузіазм і наполегливість дослідниці починали “робити” їй ім’я на етнографічному небосхилі.

Проте з початком 30-х рр. у силу вступили інші закони буття, і в наступні десятиліття прізвище Л. Шевченко стояло під публікаціями-нарисами, зокрема, з такими назвами: “Бендера та його друзі”, “На оновленій землі” тощо. Матеріали, зібрані нею на Чернігівщині 1935 р., неначе написані кимось іншим: тут майже відсутні етнографічні спостереження, натомість є спогади селян про визвольні змагання 1920–1921 рр., свідчення “червоного партизана” Павла Рубана з щорісвської дивізії, а також тексти улюблених пісень знаменитого командарму: “Ой, поля ви, поля!”, “Партизаны-повстанцы”, революційних пісень¹⁸. 1937 р. з перетворенням Інституту матеріальної культури на Археологічний інститут і, відповідно, ліквідацією етнографічного сектору, Людмила Прокопівна перейшла працювати до Музею народного мистецтва (згодом – Музею українського мистецтва). Сферою її наукових зацікавлень було декоративно-прикладне мистецтво. Навіть у коротких рядках автобіографії (1951 р.) неможливо було приховати трагізм тих років. Вона писала про зникнення своїх польових записів і визнавала, що це було для неї “великим нещастям”. А ми додамо: за короткий час “зникли” її колеги – К. Грушевська, А. Онишук, Н. Заглада, Л. Шульгіна, К. Червяк та інші. Їх імена треба було викреслити зі своєї пам’яті на десятиліття – навіть на схилі свого життя вона навряд чи змогла назвати їх вголос.

Кінець 40-х – 50-ті (а власне й усі подальші) рр. були позначені особливою увагою до вивчення соціалістичної культури і побуту сільського населення України. Назви деяких експедиційних матеріалів, зібраних Л. Шевченко за цей час, говорять самі за себе: “Партійна і комсомольська організація”, “Технічно-культурне піднесення колгоспників Генічеського району Херсонської області”¹⁹, “Соціалістична система господарства” (до монографічного дослідження колгоспників села Червона Слобода, 1947 р.)²⁰. Але етнограф Л. Шевченко була “родом із 20-х”. Саме “школа” і надалі визначала професійність, з якою вона виконувала доручену їй справу, можливо, всупереч справжнім зацікавленням. Так, вона ретельно робила виписки з колгоспних архівів, а це переважно тексти договорів соціалістичних змагань, протоколи засідань правління колгоспу, зокрема, про відзначення 30-х роковин Жовтневої революції, витяги з колгоспних звітів про надої молока, вироблення трудоднів та колгоспний бюджет, списувала зміст сільрадівських стіннівок. Уже сьогодні, якихось 60 років по тому (що вони для історії?), ми можемо оцінити її замальовки “колгоспного побуту” с. Червона Слобода, що на Київщині, зразка 1949 р.: читання в комсомольській спілці вголос “Повести о настоящем человеке” і “Молодой гвардии”; опис вбрання: “... покрій міського одягу, але з дешевого матеріалу, який скоро линяє й вигорає на сонці, є багато військового одягу, уже зношеного”; і наступне свідчення інформаторки: “останню сорочку шила після звільнення України від німців”, “в сім’ї є чоботи, які одягаються всією жіночою половиною в грязь по черзі”, “літом усі ходять босі”; “в холодні дні до роботи старі [носять] “будьонновки”, вони холодні, але зручні тим, що прикривають вуха”; коротенька ремарка: “коли привозять в кооперацію рибу солону або оселедці й тюльку, то її розхвачують, варять суп і жарять”, і поруч – опис першотравневого обі-

ду у голови колгоспу: “розкішно вбраний смачними стравами стіл, посуд з хорошого фарфору, кришталеві бокали” (хіба що спеціально завезли, аби здивувати київську гостю? – О.Б.), а частувалися – бригадир з жінкою і дві ланкові”²¹.

Повоєнна (так само, як довоєнна і воєнна) повсякденність проглядає майже на кожній сторінці занотованого Л. Шевченко тексту. Прискіпливо вивчаючи, як на селі приживається святкування пролетарського свята Першого Травня, вона записувала: “[до війни] ще були куркулі – “індуси” (індивідуальники), то ті йшли замість на демонстрацію – в поле орати, сіяти. Як парторг побачить, зараз пошле когось, щоб його привів на свято”²². Вона ретельно фіксувала спогади партизана, свідчення остарбайтера про “німецьке рабство”²³; нанизувала один за одним здавалося б малопомітні факти: шкіряну польову військову сумку, що висить на стіні поруч із портретом товариша Сталіна і плакатом: “За дальнійший расцвет колхозного строя”²⁴; і “нову” технологію: “останні роки чоловіки понаходили залізні військові шапки (каска), в них засмажують зерно для олії”,²⁵ дитячі ігри “у війну”. На окрему увагу заслуговують сюжети, присвячені громадському харчуванню в робітничих їдальнях: “Самообслуговування хороша річ, але нема чим себе обслуговувати” (1956); “обслуговування нехлюйне, доводиться довго чекати біля вікон, це поки подадуть страву”²⁶; “страва, взята невідомо з яких кулінарних книг – до бульйону або звичайної юшки накладається зарані зварена локшина ... – це фактично вода [підкреслено Л. Шевченко. – О.Б.], забарвлена капелькою засмаженої цибульки. В такій страві не існує ні смаку, ні запаху, ні поживності. Подібне явище зустрічається майже по всіх чайних-їдальнях, розрахованих на випадкового клієнта. Тут перевід продуктів, і ніякої підтримки фізичних сил трудівника”²⁷.

Її польові матеріали ще чекають свого допитливого дослідника. Адже в них – нелукава історія й прониклива повсякденність: передового колгоспу “Здобуток Жовтня” і шахтарських селищ на Донеччині та Бориславлі, робітників художньо-промислової артілі ім. 20-річчя Жовтневої революції м. Кролевеця і заводу “Азовсталь” (м. Маріуполь), Дарницького шовкового комбінату м. Києва, текстильної фабрики в Татарбунарах (Білгород-Дністрянський р-н) і звичайно ж сотен селян – Київщини, Херсонщини, Одещини, Львівщини, Волині, Житомирщини, Поділля і Полісся – де тільки не працювала невтомна Людмила Прокопівна! Історія, яку невдовзі світова антропологія назве антропологічно орієнтованою історією або “усною історією” (oral history) і проголосить пріоритетним напрямком наукових досліджень. Повсякденність, яку визначають як зосередження малопомітних фактів, а тому важко вловиму “матерію” буття пересічної людини. Попереду було усвідомлення науковим загалом важливості її фіксації та інтерпретації, згодом розроблятиметься й спеціальна методика – так званий “інтенсивний опис”. А немолода і хвора жінка вже невтомно поповнювала свої щоденники все новими і новими спостереженнями, почерпнутими нею під час експедиційних виїздів.

У жовтні 1954 р. відбувся захист її кандидатської дисертації на тему: “Соціалістичний побут і культура ткачів художньо-промислової артілі ім. 20-річчя Жовтневої революції (м. Кролевець)”. В особовій справі Людмили Прокопівни є реце-

нзія за підписом М.Т. Рильського, де зазначено: автор любить і знає свій предмет, відзначається великою сумлінністю, подає цінний матеріал, але рецензент вказує на деякі, за його словами, “наївні формулювання”, неточні цитати. Проте після доопрацювання робота “може і повинна бути поставлена на захист”.

Друга половина 1950-х рр. була позначена для Л. Шевченко участю в написанні та редагуванні окремих розділів фундаментального монографічного дослідження “Українці”. У рамках підготовчої роботи до написання текстів, зокрема, йшлося про розділи “Харчування” та “Селянські промисли”. Вона здійснила експедиційні відрядження до Вінницької (1953), Волинської, Одеської (1955), Донецької (1956), Львівської (1960) та інших областей. 1957 р. дослідниця брала участь у Всесоюзній нараді етнографів з вивчення робітничого побуту. Її прізвище зрідка, але з’являлося на сторінках часописів – “Советской этнографии”, Наукових записок ІМФЕ. Останній аркуш у її справі – копія витягу з наказу №36 по ІМФЕ від 8 квітня 1963 р.: “1) У відповідності з Постановою Президії АН УРСР від 1/ІІ 1963 р. та Постановою Президії АН УРСР від 29/ІІ 1963 р. – увільнити з 9 квітня 1963 р. за скороченням штатів ст. наук. співробітника відділу етнографії Шевченко Людмилу Прокопівну. 2) На підставі положення про скорочення штатів оплатити т. Шевченко Л.П. з 9 квітня 1963 р. двотижневу грошову компенсацію. В.о. Директора Інституту О.І. Дей”. Звільнення Л. Шевченко за скороченням штатів відбулося миттєво, незважаючи на те, що майже місяцем раніше вона написала заяву: “У зв’язку з переходом на пенсію прошу звільнити мене з роботи з 1 жовтня 1963 р.”

Останні роки життя Людмила Шевченко хворіла. Вона пішла з життя 22 жовтня 1969 р. Поховали її на міському кладовищі Берківці, на ділянці №36. В особовій справі є ще один, не пронумерований аркуш – клопотання Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії про спорудження пам’ятника на могилі Л. Шевченко. З аналогічною пропозицією вийшло й Українське відділення Літфонду СРСР. Такий пам’ятник було встановлено. На рожевому граніті викарбувано: “Онуці Т.Г. Шевченка – Людмилі Прокопівні Шевченко (1895–1969) від Спілки письменників України”.

Доля не була прихильною до Людмили Прокопівни. Хоча таки зробила для неї головне – зберегла їй життя на крутих своїх поворотах. Проте помстилася на іншому – не дала реалізувати себе, зробити все те, що покликана була здійснити – адже цим шляхом прямувалося й цього мріялось. Але й кінець кінцем зглянулася, не допустила втрати для нащадків її головного доробку – численних архівних записів, нотаток, щоденників, що зберігаються нині в архівосховищах. Видається, настав час, наскільки це можливо, провести виявлення та реконструкцію розпоршених по різних фондах автографів та рукописів Л. Шевченко (не міняючи порядку їхнього розміщення). Тоді можна було б із більшою вірогідністю говорити й про можливі втрати її архівних матеріалів. Це також дасть можливість не тільки осягнути весь її етнографічний доробок, але й створить умови для комплексного використання зафіксованого нею матеріалу. Така вже надзвичайна доля етнографа – вона щаслива, бо ім’я дослідника живе доти, доки у нащадків є потреба

знову і знову звертатися до його польових матеріалів. Ім'я Людмили Прокопівни Шевченко належить до цих обранців.

1. Архів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – Архів ІМФЕ). – Особова справа № 240–21. – Арк. 4, 41, 50.
2. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 831. – Арк. 1–2.
3. Там само. – Арк. 12.
4. Там само. – Арк. 27.
5. Там само. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Арк. 14, 15, 20 зв., 22 зв.; Спр. 871. – Арк. 348 зв.
6. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). – Ф. 439. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 18.
7. Там само. – Арк. 14.
8. Там само. – Спр. 27. – Арк. 45.
9. Див.: Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні. Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII–XX ст.). – К.: Українознавство, 1994. – С. 96.
10. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – Архівні наукові фонди ІМФЕ). – Ф. 1–3. – Од. зб. 348. – Арк. 1–2, також: Ф. 1–1 дод. – Од. зб. 31. – Арк. 1–3.
11. Архівні наукові фонди ІМФЕ. – Ф. 14–2. – Од. зб. 25. – Арк. 1–24, також: Ф. 14–2. – Од. зб. 313. – Арк. 1–24.
12. ЦДАМЛМ України. – Ф. 439. – Оп. 1. – Спр. 16, 17.
13. Там само. – Спр. 16. – Арк. 173.
14. Там само. – Спр. 17. – Арк. 26, 53, 188.
15. Там само. – Спр. 10. – Арк. 5.
16. Архівні наукові фонди ІМФЕ. – Ф. 1–дод. – Од. зб. 270. – Арк. 15–54.
17. Див.: Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – 1926. – Вип. 1–2. – С. 87–95; 1926. – Вип. 3. – С. 122–124; 1927. – Вип. 1–3. – С. 219–223; 1928. – Вип. 2–3. – С. 202–203.
18. Див.: Архівні наукові фонди ІМФЕ. – Ф. 6–3. – Од. зб. 94. – Арк. 4–4 зв., 5–5 зв., 9, 23–24.
19. Там само. – Од. зб. 158, 163.
20. Там само. – Ф. 14–2. – Од. зб. 259.
21. Там само. – Ф. 14–5. – Од. зб. 54. – Арк. 37.
22. Там само. – Арк. 232.
23. Там само. – Од. зб. 70. – Арк. 57.
24. Там само. – Од. зб. 69. – Арк. 39.
25. Там само. – Од. зб. 277. – Арк. 65.
26. Там само. – Од. зб. 278. – Арк. 8.
27. Там само. – Од. зб. 335. – Арк. 19.